

SAVREMENI SVET I KRIZA DUHOVNIH VREDNOSTI

Apstrakt: Kriza savremene umetnosti predstavlja paradigmatičan primer krize duhovnih vrednosti u savremenom svetu. Glavni uzrok te krize autor vidi u duhu modernih nauka za koje je karakteristično da svoj predmet ne nalaze kao gotovu datost, već ga same određuju sa svog stanovišta i tako ga iz osnova proizvode. Zahvaljujući ogromnom razvitku tehnike moderna civilizacija je ceo svet pretvorila u elejsko jedno. Ključnu ulogu u realizaciji uniformnog duha tehnike u našoj savremenosti imali su novi audio vizuelni mediji: film, radio, televizija, video i internet. Tehnika je postala moćan instrument moderne vlasti: ona je omogućila koncentraciju moći u rukama tehničke, kulturne i političke uprave, masovnu proizvodnju i potrošnju koje se automatski šire, podčinjavanje ljudi metodom školovanja, kontroli i manipulaciji.

To su najvažnija obeležja duha savremene tehničke civilizacije u kojoj se tehnika ne shvata kao nešto tehničko već kao jedan način egzistencije povezan s naukom i industrijom. Promenom načina vođenja ljudskog života, načina uređenja ljudske zajednice, promenjena je svrha i percepcija umetničkog dela. Lepota se shvata kao plod subjektivnog doživljaja i ne pripada predmetu kao takvom. Sfera estetskog postala je najšire područje za različite vrste ispoljavanja relativizma i subjektivizma. Razvojem saznanja i ljudske moći, savremeni svet počeo je da tone u noć nihilizma i da gubi smisao za sve što ima pečat individualnosti. U takvom svetu sve se, pa i sfera duhovnih vrednosti, svodi samo na ono što je korisno i delotvorno

Ključne reči: kriza, savremena umetnost, duhovne vrednosti, tehnika, mediji, kontrola, manipulacija, uniformni duh.

Živimo u veku tuge jedne generacije koja prisustvuje progresivnom raspadanju duhovne hrane čitave epohe u kojoj se formirala. Danas žive ljudi koji su se divili nečemu čemu se više ne dive, ljudi koji su poznavali istine koje su iščezle iz našeg života, ljudi koji su cenili vrednosti do kojih izgleda više nikome nije stalo. Postoji, dakle, jedna generacija ljudi, onih između 40 i 80 godina koji su prisustvovali toliko dramatičnom padu svih duhovnih vrednosti da se može uporediti sa padom vrednosti obveznica i vrednosnih papira u nekoj velikoj ekonomskoj krizi. Opisujući ovu krizu, koja često ima

izgled potpune brutalnosti, možemo govoriti o „vrednostima“: mi smo saučesnici jedne velike transmisije vrednosti – u smislu u kojem je govorio Niče – koja se danas ne javlja u ovoj ili u onoj sredini, u ovoj ili u onoj klasi na ovom ili nekom drugom kontinentu, već na čitavoj planeti.

Zato ovaj znak, koji je najavio nadolazak modernih vremena, nije najbolji, a možda je toliko katastrofičan u pogledu duhovnog opstanka čovečanstva da se javlja kao poslednja opomena. On nas opominje da je krajnje vreme da se razbudimo i zainteresujemo za goruće probleme sa kojima se susreće današnje čovečanstvo i koji će sudbinski uticati na njegovu budućnost. Loše moralno stanje savremenog čovečanstva, a pogotovo naše nacionalne zajednice u kojoj se sve loše tendencije manifestuju u svom najkarikaturalnijem vidu, samo jasno pokazuje i dramatično upozorava do koje mere je deformisana skala svih duhovnih vrednosti (umetničkih, religioznih, moralnih, kulturnih u širem smislu reči), bez kojih čovečanstvo kao čovečanstvo ne može opstati. Otuda potreba da se utvrde uzroci ove goleme duhovne krize i posledice poremećaja koji je došao s njom. Ova potreba izgleda hitnija ljudima jedne generacije: onima koji su živeli u dve epohe koje se pokazuju kao okrutno antinomične. Naredne generacije, bez istinskog pamćenja i duhovno raslabljene, možda uopšte neće biti u stanju da postave ova pitanja. Naredne generacije, bez istinskog pamćenja i duhovno raslabljene, možda uopšte neće biti u stanju da postave ova pitanja. Na nama je da ih postavimo.

Uzroke ove velike duhovne krize treba dovesti u vezu sa modernim naukama za koje je karakteristično da svoj predmet ne nalaze kao gotovu datost , već ga same određuju sa svog stanovišta i tako ga iz osnova proizvode. Kantov kopernikanski obrt, na temelju koga nauka traži, određuje i pronalazi predmet svog istraživanja, a ne predmet svoje nauke, kao što je htela stara metafizika, omogućio je polet temeljne pregradnje sveta, a s njim i korenitu promenu ljudskog obitavanja na zemlji. Odavno je postalo očigledno da je nauka kao istraživački odnos prema svetu neposredno produktivna. Njen istraživački postupak se ispostavlja kao izvorni oblik naučnog života, to jest kao naučni život na delu, koji prerasta u globalni sistem proizvodnje života sa svim različitim propratnim pojavama.

Prepuštena sama sebi, nauka je postala tehnika, monstuozna objektivnost čiji procesi nastaju i funkcionišu sami od sebe time je

postalo jasno da tehnika nije ništa tehničko već jedan način egzistencije povezan sa naukom i industrijom, koji je doveo do promene načina života u svim njegovim sferama. Sa otkrićem mašinske tehnike dogodilo se nešto odsudno u životu modernog čoveka: sa otkrićem ovog novog, moćnog i važnog činioca započeo je veliki proces industrijalizacije, koji se iz Evrope proširio na sve strane i doveo do toga da se danas gotovo na svim geografskim širinama i dužinama ove naše planete misli i živi gotovo na isti način, ili postoji bar snažno izražena tendencija u tom pravcu. Po tome naša epoha se naziva epohom planetarnog nihilizma, pa Edgar Moren ima dobrih razloga da zaključi: „Od sada, tkanje naših života sadrži u velikoj meri planetarnu strukturu. Mi smo doista u planetarnoj eri, jer je ona u nama“.

Tako specifična zapadnjačka ideja Uma, uzeta u svom najopštijem obliku, nalazi svoje ostvarenje u izmenjenom pojmu stvarnosti. Metafizički shvaćena stvarnost više ne postoji. U tehnički preobraženom svetu, umesto metafizičke stvarnosti, izgrađene po modelu fikcije kao pronalaženje i samoproizvođenje na svim nivoima u novim medijima. U njima simulacija u formi slike prethodi onome što je stvarno u procesu opažanja. Isto važi i za neopragmatičku teoriju modela.

Metafizička stvarnost je razorena. Ne postoji više ni politička stvarnost kao otelevljeni nacionalni mit, a još manje kao ideološki apsolut. Sa nastupanjem nove stvarnosti iščezava staro značenje pravde kao obuhvatnog zakona kosmičkog zbivanja u duhu staroegipatskog Ma-at ili kineskog Tao, to jest, pravde kao univerzalnog zakona ljudskog istorijskog života. Ne možemo se više pozivati na pravednost, u duhu prastare helenske *dike*, ali ni u duhu naše božanske pravde. U današnjem poslovnom životu, ekonomski podstrek je došao do čiste podlosti, skroz naskroz lupeške. Potpuno je uspešna jedino bespoštedna surovost. Pohlepa za profitom zasenjuje sve ljudske pobude. Ona ih, zapravo, uopšte i nema, uostalom kao ni spremnost na ubijanje i zločinstvo.

Nova stvarnost postoji zahvaljujući novim medijima. Da li se među nama dovoljno računa sa političkim značajem ove stvarnosti?

Naša epoha se odlikuje razvojem sredstava za informisanje, koje donose sa sobom radikalnu promenu uslova pristupa kulturi. Skup audiovizuelnih sredstava: film i radio, televizija i video nude savremenom čoveku jednu vrstu ideologije koju tradicionalna kultura

nije poznavala. Politički značaj novih medija ne sastoji se samo u demokratskom nahođenju, u mnoštvu ravnopravnih informacija iz različitih izvora koje stvaraju plodnu zbrku u svesti recipijenta i tako omogućuju slobodu njegovog izbora i odlučivanja već i u njihovoj mogućnosti da obmanu kako preobiljem informacija, brzinom i izmenom podataka, tako i njihovoj spremnosti da falsifikuju i proizvode činjenice u cilju najgrublje političke manipulacije svetskim javnim mnenjem. Srpski narod je prva velika žrtva takve „organizovane proizvodnje laži“, koja je pokrenuta radi nasilnog razbijanja državne zajednice jugoslovenskih naroda. Kao što je poznato, sve rezolucije Ujedinjenih nacija protiv srpskog naroda donesene su na osnovu lažnih i iskonstruisanih optužbi. Tako je jedna izuzetna ljudska tekovina: tehnička mogućnost brzog i tačnog informisanja javnosti, pretvorena u svoju suprotnost – u sredstvo obmane i najgrublje političke manipulacije javnim mnenjem, i to u najširim mogućim razmerama.

Tako novi naučni duh menja i pregrađuje objektivni svet, ali ne ostavlja netaknute ni ljudske duše. Razvijena industrijska društva raspolazu sredstvima upravljanja dušama, a da to upravljanje ne diskredituju terorom vlasti. Tim zapadnjačka ideja Uma nalazi svoje ostvarenje u sistemu materijalne i intelektualne kulture (ekonomiji, nauci, tehnici, umetnosti, načinu života), koji svoj puni razvoj nalazi u industrijskom kapitalizmu, a ovaj sistem teži specifičnom obliku vladavine koji postaje sudbina današnjeg perioda. Tehnika je pretvorena u moćan instrument moderne vlasti: ona je omogućila koncentraciju moći u rukama tehničke, kulturne i političke uprave, masovnu proizvodnju i potrošnju koje se automatski šire, potčinjavanje ljudi metodom školovanju, kontroli i manipulaciji. U ovoj našoj epohi, svet je postao predmet rada, koji sve više postaje apstraktni rad. Apstraktni rad omogućuje da se prema naročitoj formi rada odnosimo bezrazlično. U tom odnosu, nije bitna ova ili ona određenost, jer su u njemu otuđeni svi specifični kvaliteti. Opšta bezrazložnost je postala znak gubitka adekvatnog ispunjenja bez kojeg sve postaje tvorba i konstrukcija. Sam čovek je postao predmet uhvaćen u slepoj igri „napredujuće apstrakcije proizvođenja“.

Ovaj poslednji izraz je preuzet od Hegela. Njime se opisuje funkcionisanje građanskog društva čiji je temeljni princip radni čovek sa njegovim sistemom rada i potreba. Osnovna moć ovog društva je moć diferencije, delanja i odeljivanja. Ona je skrivena supstancija građanskog društva u kojoj se koreni njegova snaga i njegova granica.

Moć apstrakcije rađa zakonitu slepoću za ono što se ne može izreći. Ona je postala našom sudbinom. Nikako nam ne uspeva da izbegnemo redukciju umetničkog i pesničkog na kategorije društva. Taj pad je otkrio beskrajni niz aspekata u kojima umetničko delo postaje važno. Na taj način, umetničko u umetnosti se objavljuje i pojavljuje kao nešto diferencirano, kao ovaj ili onaj odnos. Tu i počinje fetišizam. Umetničko delo se odvaja od svog istorijskog porekla, da bi se reduciralo na predmet, koji nije fizikalne prirode. Ono se svodi na estetski predmet. Tako umetničko delo postaje estetsko: ono je određeno odnosom subjekta i objekta, pa samo ne može postojati bez subjektivne kategorije. Ono što susrećemo kao umetničko nije više ono samo u svom smislu, već samo jedan njegov povesni oblik, pa izgleda kao da se umetničko delo povuklo i iščezlo.

U svojoj predestetičkoj fazi umetnost je učestvovala u zbivanjima kosmosa: pred nju su bili stavljeni teški i važni zadaci, kao što su iskustvo biće i uređenje zajednice. Međutim, čim umetnost počne da se misli kao ono što se sviđa u sudu ukusa, njena upotreba se svodi na estetsko uživanje. Stara umetnost je imala kosmičko značenje, a nova, estetski autonomna umetnost, postaje bezbitna, jer ne posreduje više iskustvo bića. Gubitak supstancijalnosti umetnosti povlači za sobom veliku promenu ljudskog života, tj. promenu u načinu vođenja čovekove egzistencije i uređenja ljudske zajednice. U postojanju pesništva estetskim, zbiva se prelaz iz egzistencije u puko opstojanje, iz *polisa* u društvo, iz sveta kao blizine i daljine prostora i vremena u pravnim matematičkim i geografski prostor i vreme koji su otrgnuti od bića ka iskonskog jedinstva prostora i vremena. I dok je kod starih delo posmatrano kao mikrokosmos, kod modernih ono poprima smisao kroz upućivanje na subjekt, da bi kod savremenih postalo prosto – naprosto izraz individualnosti u smislu apsolutno jedinstvenog stila koji ni u čemu ne želi da bude ogledalo sveta.

To estetskog danas je postalo epohalno. Upravo u tu epohu treba smestiti pojavu estetike: ona je najsigurniji znak nadolaska modernih vremena, koja se sve više okreću subjektu i njegovim opažajnim i saznajnim moćima i u centru svoje pažnje stavljaju subjekt i njegove reakcije. Novi put ideja ne znači ništa drugo nego upravo pozivanje na doživljaj subjekta, na iskustvo svesti koje u tom pogledu postaje vrhovni epistemološki kriterijum i ontološki temelj nekim bitnim ontološkim entitetima, vrlini i lepoti, na primer. Lepota se shvata kao

plod subjektivnog doživljaja, a ne pripada predmetu kao takvom. U tom smislu Hajdeger je tvrdio da je estetika jedna od temeljnih karakteristika modernih vremena, isto kao i nauka i mehanizovana tehnika, a Lik Feri tvrdi u istom smislu da je estetika „pravo polje na kojem se problemi, što ih postavlja subjektivizacija sveta karakteristična za moderna vremena, mogu posmatrati u, kako da kažemo, hemijski čistom stanju“.

Nikome do danas nije pošlo za rukom da utvrdi objektivne karakteristike lepog, nego se lepo određuje po svom dejstvu na subjekt. Ali činjenica da se nekome nešto sviđa ne govori o onome što se sviđa i što ono nosi u sebi da bi se moralo sviđati. Ono što se sviđa nema zakona i ne nameće se kao obavezno lepo. Zato se ovaj kriterij ne može obavezno sprovesti. U utvrđivanju estetskih kvaliteta estetskog predmeta nismo u stanju da se oslonimo na akt sviđanja, jer se on sprovodi od jednog do drugog slučaja i ne može imati opšte važnje. Sfera sviđanja je najšire područje za relativiste i subjektiviste.

Uprokos tome, danas je laka literatura važnija od ozbiljne literature, a laka muzika od ozbiljne muzike. Ali šta znači laka muzika i laka literatura? Šta znači plitka umetnost? Da je plitka znači da nas samo površno dotiče, da nas golica, da nas zabavlja, itd., to jest da nam u sebi ništa duboko što nas kao jeza do srži duboko prožima svaki put kad smo u dodiru sa velikim umetničkim delima, nešto što nam govori da je umetnost veća stvarnost i od same stvarnosti. U epohi estetike, pesništvo je znak čovekovog bega od bića i sveta, od mere i iskušenja, od konačnosti egzistencije, od pravde i istine. Taj slučaj pada u estetsku predmetnost vodi pesništvo u umetnost tako da oni postaju predmet zabave. Tako se stvorio negativan pojam o umetnosti koji svodi umetnost na buđenje prijatnih doživljaja. Ne može se poreći da umetnost i to može, ali se ne može na to svesti. Drugo je to što mi umetnost primamo preko čula. Ono što primamo na takav način je duhovne prirode, koju ima samo čovek, a uživanje i intenzivno osećanje nije specifikum čoveka. Uprokos tome, to je je-dan od vladajućih pojmova o umetnosti u naše vreme.

Takvo shvatanje umetnosti moglo bi da prihvati masovna kultura koja briše razliku između fantazije i realnosti i deluje kao narkotik. Frojd ima u vidu upravo takvu kulturu kad piše: „Pojedinci, pa i narodi, toliko cene usluge opojnih sredstava u borbi za sreću i odstranjivanje bede da su im kao dobročinitelji dali stalno mesto u svojoj

ekonomiji libida. Zahvaljujući njima, ne postiže se samo neposredno zadovoljstvo, već, u izvesnom stepenu, i žarko željena neizvesnost od spoljnog sveta. Zna se da se uz pomoć „razbijača droga“ u svako doba može izbeći pritisak realnosti i naći utočište u nekom sopstvenom svetu, gde su uslovi osećanja povoljniji“.

Takva kultura treba umetnost kao sredstvo da se realno otkloni i zaboravi. Što će umetnost dati uopšte nije važno: važno je samo da iz podsvesti ne izbije briga za sutra. Umetnost može i treba da to spreči. U tom pogledu, ona je pogodnija od sna, jer realnost muči čoveka čak i u snu. Sve je više negativnih snova. Na taj način umetnost je stavljena na razinu droga i alkohola. Pojam o umetnosti kao opojnom sredstvu širi se svuda tamo gde postoji potreba da se zatvore oči pred realnošću. To je jedan od vladajućih praktičnih pojmova o umetnosti u novom veku koji shvata umetnost kao nešto negativno. Ljudi su iz praktičnih razloga stvorili negativan pojam o umetnosti koji odgovara čoveku tipa životne kukavice. U razrađenom vidu takvo shvatanje zastupaju psiholozi, ali je daleko šire zastupaju u nekritičkom stavu većeg dela publike prema umetnosti.

Shvatanje umetnosti kao duhovne tvorevine njime izgleda gotovo spekulativno. Ako neko očekuje od umetnosti da ga ona zabavi, on tada pretpostavlja da on može i da treba da deluje ugodno: ona treba da odigra igru koja draži naša čula. Mnogi od takvih kritičara vrše podelu umetnosti na laku i ozbiljnu. U tom smislu se govori o lakoj i ozbiljnoj literaturi, o zabavnoj i ozbiljnoj muzici, itd. Na taj način oni priznaju da je velika umetnost ozbiljna, ali i da im je suviše teška. U toj izjavi krije se prava ironija prema ozbiljnoj umetnosti, pa i odsustvo potrebe za njom, ako hoćete. Umetnost gnjavi. Sve više rasprostiranje ovog stava prerasta u tragediju: ono što je najljudskije, upravo to gnjavi današnjeg čoveka. Ozbiljna umetnost živi u znaku velike duhovne krize čije je razmere danas teško sagledati.

Eto kako, sa razvojem saznanja i ljudske moći, savremeni svet tone u noć nihilizma i gubitak smisla za sve individualno i neponovljivo. U tome svetu sve se svodi na korisno i delotvorno. Glavne karakteristike tog obezglavljenog sveta su uniformnost i bezličnost, gubitak zavičajnosti i osećanja za ono najbliže, ludilo organizacija i uspokojavanje putem kalkila i planiranja, pakleni krug proizvodnja i potrošnja bez kraja. Čak su i bogovi napustili ovaj obeščašćeni svet koji se ne zna zaustaviti da bi omogućio uvod u zaboravljenu istinu.

Život je konačno osuđen da izbegava svoju strepnju u oslobođenom svetu. Ideologije na Zapadu danas slave nestajanje čoveka, otprilike onako kao što su pre sto i nešto godina najavljivale smrt Boga. Nestajanje čoveka ne bi trebalo da znači njegovu biološku smrt (mada je i to moguće), već mogućnost uspostave drugog i drugačijeg društva – društvo bez religije, bez umetnosti, bez morala. Da li je moguće društvo bez kulture? Čovečanstvo je nekako nadživelo smrt Boga. Malo je verovatno da može nadživeti i smrt čoveka.

Et o u kakvom svetu živimo. Kuda to idemo? Narodni jezik je mnogo izgubio od svoje kreativnosti, a tzv. masovna kultura dobrim delom zavisna od američke produkcije. Presušili su svi izvori tradicionalnih vrednosti. A retko se događa da presahli izvori ponovo ožive, jer razlog zašto su presahli najčešće ostaje zagonetan.

U zloupotrebi nauke i njenih rezultata, velike države, industrijski i privredno razvijene, danas nalaze sredstvo za ostvarenje svojih imperijalnih ciljeva po cenu žrtvovanja nekih kulturnih dostignuća. One teže da svuda uspostave odnose dominacije, pa im to može biti dovoljna kompenzacija za ono što gube u svojoj slepoj volji za vladanjem. Ali što je sa malim narodima? Imaju li oni ikakvu istorijsku perspektivu?

Danas svi i na svim nivoima doživljavamo tu suptilnu formu represija i otuđenja: njeni izvori su neuhvatljivi, njeno prisustvo podmuklo, načini borbe protiv nje još nisu pronađeni, a možda ih nije moguće ni pronaći. Razvoj industrijske proizvodnje, koji nosi ima progresa, ima u sebi izvesnu zakonitost kojoj se teško odupreti: laž je i fiktivna superiornost ako se misli da se može izbeći usud progresa, jer sve što stoji na njegovom putu postoji njegov eksponent. Mas-mediji i kopiranje zapadnog načina života toliko razorno deluje na našu tradiciju da naše mlade generacije odrastaju u nekoj vrsti somnabulnog realizma. One imitiraju jednu vrstu kapitalizma koga nema na Zapadu. Izvrnuli su ih kao što se izvrće rukavica. Bojim se da smo u ovom trenutku mnogo više ugroženi na svim nivoima našeg postojanja nego što se obično misli. Toliko smo duhovno i kolektivno raslabljeni da je u pitanju naš istorijski opstanak.

Suočeni sa poraznim realnostima današnjeg sveta i našeg života u ovom času, moramo se okrenuti sebi, moramo otpočeti da mislimo na svoj duhovni opstanak, moramo otpočeti borbu za svoj već uveliko narušeni nacionalni identitet i integritet, ako želimo da

opstanemo kao narod naravno. Ovo okretanje sebi ne bi trebalo shvatiti kao povlačenje u izolaciju. Izolacija nas, ni ekonomski ni kulturna, niti bilo koja druga, ne bi spasila. Ovo okretanje sebi treba shvatiti kao potrebu da se kao odrasli ljudi obračunamo sa svojim potrebama. Ali ni to ne bi trebalo shvatiti kao lišavanje potreba. Nije vreme da se bude bez potreba, jer bi takvi ljudi bili mrtvi leševi preko kojih zli koračaju ka svojoj pobedi. Umesto lišavanja potreba, lažne potrebe treba zameniti pravim.

Ali kako? Kako se menja način pokrivanja potreba? O tome nemam dovoljno praktičnog saznanja, ali sam uveren da je potrebno razbuditi snage koje su u narodu i usmeriti ih u pravcu odbrane njegovog duhovnog opstanka. U tom cilju najpre pročistiti i preobraziti nacionalnu svest i tako steći novo poverenje u sebe. Taj zadatak je kulturni i politički istovremeno.

Mirko Zurovac

CONTEMPORARY WORLD AND THE CRISIS OF SPIRITUAL VALUES

Summary

The crisis of contemporary art is a paradigmatic example of the crisis of spiritual values in today's world. The main cause of this crisis, it is argued, lies in the spirit of modern sciences. These do not find their object as a ready given, but rather determine it themselves, from their own standpoint, and thus basically produce it. Due to enormous technological development, modern civilization has turned the whole world into the Eleatic One. In materializing the uniform spirit of technology in our world the role of the new audio-visual media: cinema, radio, television, video and the internet, has been crucial.

Technology has become a powerful instrument of modern power: it has enabled a concentration of power in the hands of technical, cultural and political administration, as well as automatically expanding mass production and consumption, and finally subordination of people to methodic education, control and manipulation.

These are main features of the spirit of the contemporary technical civilization where technology is not understood as something technical but rather as a mode of existence, connected with science and industry. By changing the way in which human life is lived, and the way in which human community is ordered, the purpose and

perception of the work of art has also changed. Beauty is not taken to be a result of subjective experience and something belonging to the object as such. The sphere of the aesthetic has become the ground for manifesting relativism and subjectivism in various forms. With the development of knowledge and human power, the contemporary world has begun to sink into nihilism, losing a sense for anything bearing the stamp of individuality. In such a world, everything, including the sphere of spiritual values, is reduced merely to what is useful and efficient.

Key words: crisis, contemporary art, spiritual values, technology, mass media, manipulation, uniform spirit, control.